

ГАВРИЛО ПРИНЦИП
СЕБАЊА, ПИСМА, ДОКУМЕНТИ

Приредио Милош Ковић

Библиотека
БЕСМРТНА ПРЕТХОДНИЦА

Уредници
Зоран Колунџија
Драган Инђић

Слику на корицама обрадио
Милорад Антонијевић

ГАВРИЛО
ПРИНЦИП
СЕЋАЊА, ПИСМА, ДОКУМЕНТИ

Приредио
МИЛОШ КОВИЋ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

Гаврило Принцип са њријашељима и браћом. Седе Јово, Гаврило и Никола Принцип. Стоји, у средини, Бојдан Жерајић

Ко је био Гаврило Принцип

*Робесјерисџи, ѿројив-робесјерисџи,
ми вайимо за милосџи:
смилујџи се, реџиџи нам, ѿросџо,
ко је био Робесјер.*

Марк Блок, „Одбрана историје или занат историчара“

I

Гаврило Принцип (1894–1918) је, уз Драгутина Димитријевића–Аписа, у светским размерама, сигурно најпознатија личност српске историје. Ако се и један Србин помене у општим приручницима историје Европе и света, онда је то, скоро по правилу, Гаврило Принцип. У енциклопедијама се наилази и на Николу Теслу и Михајла Пупина; али, док уз њихова имена обавезно стоји да су живели и радили у САД, уз име Гаврила Принципа не изоставља се чињеница да је био Србин. Упркос томе, о њему се, суштински, чак и у српској култури, мало зна.

О Гаврилу Принципу се, истина, много писало и говорило. Па ипак, свако време има свог Принципа. Тако је одувек било са онима који обитавају у људском сећању: уместо да се потруде да их разумеју, живи, по правилу, покушавају да их искористе за своје тренутне, овоземаљске циљеве. Уз то, изговорити име Гаврила Принципа не само у Београду или Бечу, него и у Берлину, Москви или Лондону и данас, пуних сто година после Видовданског атентата, врло често значи ослободити старе страсти. Први светски

рат ипак је однео преко петнаест милиона живота и уништи много више људских судбина.

Принцип остаје тајанствен чак и за оне који су спремни да саслушају гласове мртвих, уместо да говоре у њихово име. Сведоци кажу да је био ћутљив; такав је и у сачуваним историјским изворима. Скоро једини, свакако најважнији документ у коме нам се не обраћају тумачи, него сам Гаврило Принцип, јесу стенографске белешке са његовог суђења; оне су, међутим, намерно прикриване и фалсификоване. Историја овог документа, препуна потмулих сукоба империја и нација, сплетака језуита и масона, достојна је најузбудљивијег филмског трилера.¹

И до оних извора о Гаврилу Принципу који су сачувани, објављени и неспорни, тешко се долази, јер су често изгубљени у давно објављеним књигама и часописима. Први циљ књиге *Гаврило Принцип: документи и сећања* је да их на једном месту прикупи и учини доступним. Њена суштинска намера је, међутим, да, после свих позваних и незваних тумача, омогући самом Гаврилу Принципу да коначно, својим гласом, проговори.

¹ Вид: V. Bogičević, „Uvod“, *Sarajevski atentat: Stenogram glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*, Sarajevo 1954, 1–14.

II

Већ у добу Краљевине СХС и Краљевине Југославије колективно памћење препознало је у Гаврилу Принципу изданак главног, Видовданског тока националне историје и културе; држава је, међутим, брижљиво избегавала сваку непосредну везу са Сарајевским атентатом. Принцип је испалио први метак у победоносном окончању, како се тада говорило, „борбе за народно ослобођење и уједињење“, али је, ипак, погубио једног владара и непријатељу дао повод за напад. Уз то, Солунски процес и ликвидација Драгутина Димитријевића-Аписа, пошто је изјавио да је организовао Сарајевски атентат, кажњавање и других учесника завере из 1914, укључујући и јединог неухваћеног атентатора Мухамеда Мехмедбашића, многима су изгледали као обрачун регента Александра Карађорђевића и Николе Пашића са Видовданским завереницима.² Зато је Краљевина и према Гаврилу Принципу имала противречан став. Током свог кратког живота била је опкољена скоро истим непријатељима као и Србија 1914. и морала је да пази на сваки свој покрет. На захтев нацистичке Немачке, спречила је објављивање вероватно најбоље студије на српском језику о уз-

² Упућени и опрезни Слободан Јовановић, на пример, верује да је Апис стрељан „због учествовања у завери против надвојводе Франца Фердинанда“. С. Јовановић, „Мишљење о Солунском процесу“, *Сабрана дела Слободана Јовановића* 12, Београд 1991, 346. Иако пристрасна, до данас најпотпунија студија о томе је: М. Живановић, *Солунски процес хиљаду деветици седмнаесте: Прилози за истраживање политичке историје Србије од 1903. до 1918. год.*, Београд 1955.

роцима Првог светског рата, *Односа Србије и Аустро-Угарске у XX веку* Владимира Ђоровића, па чак и једне безазлене историје Београда, из уредничког пера Ратка Парезанина.³ Све то јој ипак није помогло. На крају ће и Краљевина подлећи у тој борби, пошто је, у још једном атентату, сличном Сарајевском по форми, али извршеном у име потпуно другачијих идеја, убијен њен творац, краљ Александар Карађорђевић.

Социјалистичка Југославија је, међутим, Принципа претворила у једног од родоначелника „братства и јединства“ и револуционарне борбе против окупатора. У циљу обрачуна са Карађорђевићима, Пашићем и њиховом „великокрпском“ политиком, ревидирала је и Солунски процес. Заиста, један од синоваца Гаврила Принципа био је народни херој Слободан Принцип Сељо. Међутим, према традицији породице Принцип, Гаврилова мајка Марија сликала се са четницима и њихову кућу у Обљају спалили су партизани. Динарска дивизија војводе Момчила Ђујића имала је корпус „Гаврило Принцип“. Улоге Ратка Парезанина, Доброслава Јевђевића, Јездимира Дангића и других младобосанаца у Другом светском рату, такође не омогућавају поједностављено везивање Младе Босне само за партизански покрет. Напор социјалистичке Југославије да „присвоји“ Принципа и Младу Босну довео је до тога да Краљевина, у истраживању историје „Младе Босне“ и Са-

³ Вид. Р. Љушић, „О судбини Ђоровићеве књиге ‘Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку’“, поговор у: В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у 20. веку*, Београд 1992, 821–844; С. Кљакић, „Злехуда судбина једне књиге“, предговор у: *Београд*, обрадили Б. Н. Гавриловић, С. Пандуровић, Р. Парезанин, Београд 2000 (фототипско издање, предговор без пагинације).

рајевског атентата, није дала ни једну књигу која би се могла упоредити са оним што су, после 1945, упркос пропаганди и цензури, објавили Војислав Богићевић, Никола Тришић, Владимир Дедијер, или Предраг Палавестра.⁴

У делу светске академске јавности, Гаврило Принцип није престао да буде одговоран, заједно са Србијом, за избијање Великог рата. Реч је, пре свега, о земљама које су некада припадале пораженом Тројном савезу. И у значајном делу англосаксонске историографије, нарочито у САД, видљив је, међутим, континуитет у оптужбама на рачун Принципа и Србије, од Херија Елмер Барнса, преко Јоакима Ремака, до Кристофера Кларка.⁵ Данас, сто година после Сарајевског атентата, у времену победе Англосаксонаца у Хладном рату и тријумфа Немачке, Аустрије и њихових средњоевропских савезника, гласови који понављају да су Принцип и Срби најодговорнији за избијање Великог рата јачи су него икада. Версајски поредак, изграђен 1919. да би обуздавао амбиције Немачке и Аустрије, али и Совјетског Савеза, пред нашим очима је, као у време привременог тријумфа нацистичке Немачке, разбијен у парампарчад; у

⁴ V. Bogićević, *Sarajevski atentat: Stenogram glavne rasprave; Mlada Bosna: Pisma i prilozii*, prir. V. Bogićević, Sarajevo 1954; *Sarajevski atentat 28. VI 1914: Pisma i saopštenja*, prir. V. Bogićević, Sarajevo 1965; N. Đ. Trišić, *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*, Dopune (1954–1964) B. Čulić, red. T. Kruševac, Sarajevo 1964; V. Dediđer, *Sarajevo 1914 I–II*, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd 1978; P. Palavestra, *Književnost Mlade Bosne I–II*, Sarajevo 1965.

⁵ Вид. H. E. Barnes, *The Genesis of the War: An Introduction to the Problem of War-Guilt*, New York 1926; J. Remak, „1914 – The Third Balkan War: Origins Reconsidered“, *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, ed. by H. W. Koch, London and Basingstoke 1984 (first edition 1972), 95–100; Исти, *Sarajevo: The Story of a Political Murder*, New York 1959; C. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, London 2012.

том разбијању поново су нестале државе, које су њихови непријатељи називали „версајским творевинама“, Југославија и Чехословачка.

Живот Гаврила Принципа узидан је у темеље југословенске државе и Версајског поретка и зато је његово име, као и у време претходног уздицања Немачке и њених савезника, данас тако „политички некоректно“. Гаврилова тамница Терезин није случајно у Другом светском рату постала нацистички концентрациони логор; и није случајно Франц Фердинанд био близак политички пријатељ Карла Лигера, градоначелника Беча,⁶ чије ће антисемитске идеје надахнути једног младог Бечлију, по имену Адолф Хитлер; у Хрватској, надвојводин савезник био је Јосип Франк, вођа Чисте странке права и претеча усташке идеологије.⁷ Усташе нису случајно убиле Принциповог млађег брата Николу и синовца који је по њему носио име Гаврило Принцип; убили су и несаломивог Мухамеда Мехмедбашића. Обновљену кућу Гаврила Принципа хрватске трупе ће спалити и у нашем добу, у ратовима 1990-их година, у којима је разбијена Југославија.

Упоредо са тим, данашња посусталост српског друштва и државе скоро да су неупоредиве са било којим добом националне историје. Држава је опседнута бригом да се, обележавањем стогодишњице одбране Србије у Великом рату, не замери наследницима и потомцима оних који су је 1914. напали. Појавили су се и српски историчари спремни

⁶ V. Dedijer, *Sarajevo 1914 I*, 130–133, 140.

⁷ В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1991, 439–440.

да потврде тезе о одговорности Србије и Младобосанаца за Велики рат.⁸ Довољно је само упоредити српску академску продукцију посвећену стогодишњици Сарајевског атентата, са оном из 1964, када је, књигама Војислава Боггићевића, Николе Тришића, Драга Љубибратића, Владимира Дедијера и многих других, обележена педесетогодишњица овог догађаја.

⁸ Вид, нпр. Р. Љушић, *Принцип Гаврило (1895–1918): Ојлед о националном хероју*, Београд 2014.

III

Ко је, дакле, био Гаврило Принцип? На то питање ће, надамо се, одговорити извори које смо сакупили у овој књизи; они, до у детаље, сведоче о његовом животу. Овде, у уводном тексту, макар и из обзира према читаоцима који то можда очекују, покушаћемо, ипак, да дамо свој одговор на ово питање. Указаћемо, наиме, на оно што се у писмима, записницима и мемоарима повремено, понекад само у знацима открива, а затим опет нестаје пред навалом догађаја, чињеница и појединости. То је општи контекст, миље, то су околности које, уствари, указују на порекло људских уверења и акција. Познавање контекста омогућава да се одговори на кључно питање, које гласи – „зашто“?

Одговорити на питање ко је био Гаврило Принцип значи, наиме, не само знати прегршт чињеница о његовом животу, него и одговорити на два посебна питања: одакле је дошао и где се упутио? Из каквог историјског наслеђа, из каквог културног и друштвеног миљеа је потицао? Како је видео своју будућност и будућност заједнице којој је припадао? Будућност је ипак ствар вере и идеала – у шта је веровао Гаврило Принцип?

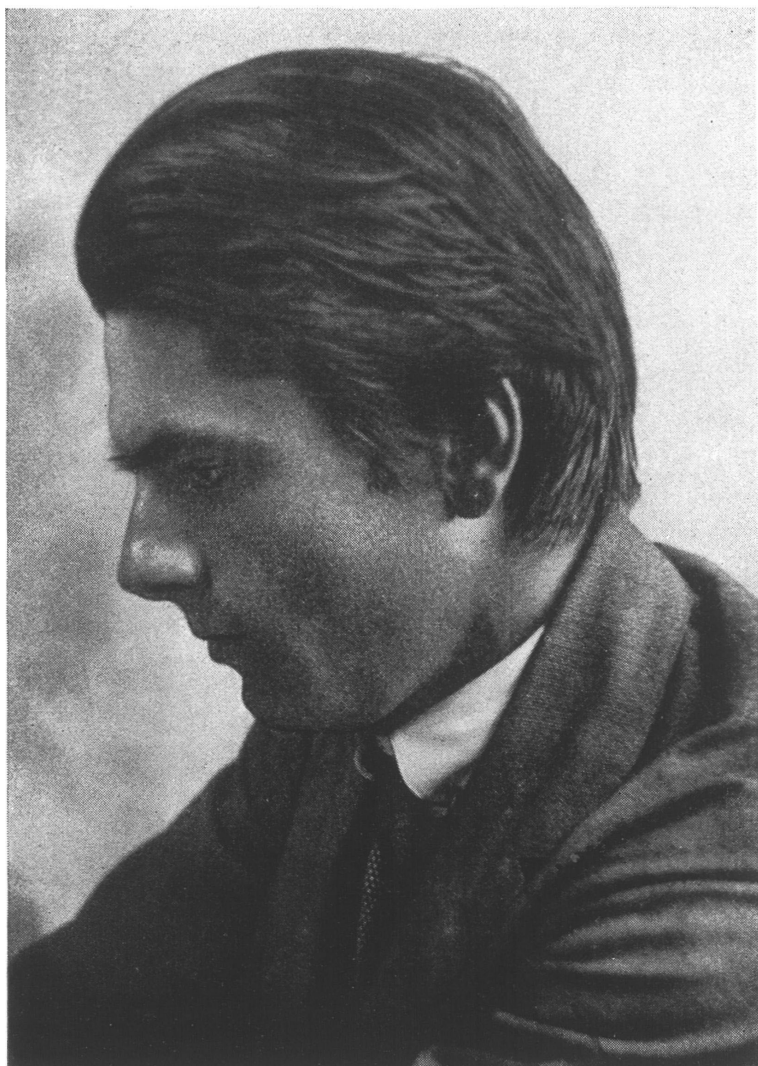
На ова два питања добићемо једноставне и брзе одговоре уколико посегнемо за историографским „бестселерима“ Кристофера Кларка и Ноела Малколма, или за књигама оних историчара којима је такав утицај, само због језичке баријере, на срећу, ускраћен – Жан-Жак Бекера или Холма

Боџан Жерајућ

Зундхаузена. Они нас, наиме, уверавају да су Гаврило Принцип и Сарајевски атентат били резултат традиционалне, насилничке „политичке културе“ Срба. Та културолошка, судбинска склоност политичком насиљу, утемељена је, према оваквим тумачењима, у ратоборном Косовском завету и у епској, јуначкој, хајдучкој народној поезији. Коначно је уобличена у 19. веку, Вуковим, Његошевим, Гарашаниновим, Цвијићевим, Пашићевим и Аписовим политичким достигнућима и неуспехом српске државе и друштва у досезању спасоносне, чудотворне „модернизације“. Уместо „модернизације“, Срби су се прихватили ратовања, и то је имало стравичне последице по околне народе, почевши од освајачких похода из 1912. године. На овакву слику српске историје наилазимо чак и у данашњој српској и руској историографији.⁹ Историјски корени „академских“ обрачуна са српским национализмом налазе се, међутим, у древним верским предрасудама, у колонијалном дискурсу „Доба империја“ с краја 19. и почетка 20. века, у аустроугарској, потом и нацистичкој антисрпској пропаганди, у титоистичким и коминтерновским обрачунама са „великосрпском буржоазијом“, у данашњој, обновљеној антисрпској медијској хистерији као једном од узгредних производа много озбиљнијег и важнијег феномена – русофобије, како је то показао Милорад Екмечић, као и у неоколонијалној „вестернизацији“ планете. Колонизација света, коју данас спроводе САД, ЕУ и НАТО, Хо-

⁹ Детаљније у: М. Ковић, „Imagining the Serbs: Revisionism in the Recent Historiography of Nineteenth-century Serbian History“, *Balkanica* XLIII (2012), 325–346.

Владо Гаћиновић

ливуд и Брисел, обновила је и актуелност политичког, антиколонијалног наслеђа Гаврила Принципа и Младе Босне.

Стара арапска пословица, која каже да људи више личе на своје време него на своје очеве, подсећа нас на то да за пореклом и идеалима Гаврила Принципа, међутим, не би требало да трагамо само у његовом родном Обљају код Босанског Грахова, нити искључиво у српским националним традицијама. Покушајмо, дакле, да сагледамо и разумемо Принципа у његовом времену.

Гаврило Принцип и Младобосанци су, наиме, били прави изданци европске историје; они су јој припадали много више него што су тога били свесни. И српски национализам и југословенска идеја су, уосталом, само локална варијанта стања свести тадашњег европског човека. Зато цела прича о чудноватом бауку српског национализма, који од 19. века до данас угрожава Балкан, Европу и свет, представља, слично антисемитизму, обрачун Европљана са сопственим традицијама; та врста лажне историје је, у исто време, пуки изговор, средство „промене свести“, колонизовања и уништавања једног древног, самосвесног и непослушног народа.

У чему се састоји европско порекло Гаврила Принципа и Младе Босне? У изворима и историографији одавно су наглашене идеолошке везе Младе Босне са „Младом Италијом“ Ђузепеа Мацинија и са руским анархистима, есерима и народњацима.¹⁰ Сам Принцип на суђењу је рекао да су му узор били национални покрети у Немачкој и Италији, да је читао Кропоткина и „руску социјалистичку ли-

¹⁰ Вид. М. Војиновић, *Политичке идеје Младе Босне*, Београд 2015.

тратуру“.¹¹ Владимир Ђоровић с правом је наглашавао посебну везу Младобосанаца са идејама италијанског националног покрета, потом и са руским народњацима и социјалистима.¹²

Нема, међутим, детаљнијих истраживачких одговора на питање – зашто баш Мацини? За потребе овог текста биће довољно да наведемо оне Мацинијеве идеје које су међу Младобосанцима наишле на плодно тле. Био је то његов патриотизам лишен шовинизма, непоколебива вера у слободу, демократију и републику, насупрот феудалном и ауторитарном духу аустријске окупације италијанских земаља, одбрана права „малог човека“ и „малих нација“, укључујући и Јужне Словене, спремност на атентате и револуцију у отпору страној окупацији и тиранији, романтичарски култ младости, спремне на саможртвовање за спас отаџбине.¹³ Маурицио Вироли овај Мацинијев републикански, левичарски патриотизам сматра и данас веома актуелним.¹⁴

И презиме Принцип, изведено је, по свему судећи, од италијанског *principe*.¹⁵ Обљај се вековима налазио на граници млетачких и турских земаља; Принципови преци били су дуго изложени италијанским утицајима, макар и

¹¹ *Sarajevski atentat: Stenogram glavne rasprave*, 63, 82, 84.

¹² В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у 20. веку*, Београд 1992, 622–623.

¹³ Вид. D. Mack Smith, *Mazzini*, New Haven and London 1996, 12–19, 150–159, 192–202; Đuzepe Macini, *Slovenska pisma*, прев i priр. S. Milinković, Novi Sad 2005.

¹⁴ M. Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*, Oxford 2003, 144–155.

¹⁵ V. Dedijer, *Sarajevo 1914 I*, 45–46.

као турски *џандури*, закрвљени са млетачким *ускоцима*.¹⁶ Вековна културна размена са Италијом обележила је историју целог динарског подручја, у чијем је срцу управо Босна и Херцеговина.

Гаврило Принцип и његови пријатељи себе нису називали Младом Босном; то име, под којим ће остати упамћени, дато им је касније, по чланку Владимира Гађиновића *Млада Босна* из 1910. године. „Млада Босна“ се помиње и у једном тексту Боривоја Јевтића, објављеном 1913. године. Њихове непосредне инспирације биле су, опет, Млада Италија и Млада Белгија.

Управо Гађиновић је, међутим, Лаву Троцком 1915. писао: „Ми смо, ако хоћете, ваша идејна колонија“.¹⁷ Кључни Младобосанци (Гађиновић, Жерајић, Принцип, и други) марљиво су проучавали дела руских народњака, анархиста и есера. Веровали су да је њихова борба против аустроугарског политичког деспотизма и феудалног поретка била само продужетак онога што су започели ови руски одметници. Недемократски режим није се могао мењати демократским средствима. Оружани одговор појединаца на оружану државну репресију – то је била једна од идеја које су их привукле Петру Кропоткину. Слично Сергеју Степњаку Кравчинском, чију су *Погземну Русију* пажљиво студирали, организовали су „одлазак у народ“; такви покушаји Милоша Пјанића и Драга Љубибратића завршили су се хапшењима и „Процесом Пјанић–Љубибратић“ из 1913. Тада је ислеђиван и њихов пријатељ, Гаврило Принцип. По-

¹⁶ Исто, 44–46.

¹⁷ В. Гађиновић, *Оптеги и џисма*, ур. и ред. Т. Крушевац, Сарајево 1956, 81.

том су се, опет, као Степњак, окренули атентатима, да би се они који буду преживели тамнице и рат, слично Степњаку, посветили постепеним, демократским реформама постојећег стања. Пут од индивидуалног терора ка захтевима за реформе прешао је и Владимир Гађиновић, који се, у својим швајцарским годинама, нашао под утицајем Марка Натансона, вође руских социјалиста-револуционара, званних есерима.¹⁸

На најширу компаративну раван, од шилеровског романтизма, Мацинија и Кропоткина, преко ирског отпора британским властима, до атентата у колонијалној Индији, Младобосанце је поставио Владимир Дедијер.¹⁹ Коначно, Милорад Екмечић употребио је израз *Jungslawen*, који је пронашао у једном писму Оскара фон Поћорека, да би њиме назвао цео омладински покрет у Босни и Херцеговини, Далмацији и Хрватској, настао око 1907. године. Уз Мацинија и Кропоткина, Екмечић је, међу страним, европским утицајима, посебно истакао идеолошке везе Младе Босне са немачким националним покретом тога доба, инспирисаним Ничеом.²⁰

¹⁸ Д. Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, Београд 1961, 174–175, 193–204.

¹⁹ V. Dedijer, *Sarajevo 1914 I*, 31–34, 205–219; Исто II, 353–361.

²⁰ М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918 II*, Београд 1987, 523–531.

IV

Мотив убиства тиранина, или страног завојевача, које врше млади људи због освете за нанесену увреду, уз саможртовање за добро и будућност заједнице, може се пронаћи у оба главна исходишта европске историје, у грчко-римској класичној култури и у јудео-хришћанској религији.

Античке тираноубице из шестог века пре Христа, Гај Муције Сцевола или Хармодије и Аристокитон, до данас се сматрају идеалним узором републиканског патриотизма. Сцевола је покушао да убије Ларса Порсину, краља етрурског града Клузија, који је хтео да освоји Рим. Тит Ливије пише да је Сцевола желео да једним „великим и моћним чином освети ово понижење.“²¹ Ухваћен, Сцевола се обраћа својој несудојеној жртви: „Ја сам римски грађанин и зовем се Гај Муције. Хтео сам да те убијем као непријатељ непријатеља, и исто толико имам срчаност да умрем као што сам је имао да убијем: извршити дело и испаштати за то, римска је врлина. Ја нисам једини који је ово имао на уму против тебе: иза мене је дуги низ људи који желе исту ову част. Дакле, ако ти се допада овај ризик припреми се да браниш своју главу сваког тренутка, као и на то да те непријатељев погодак вреба чак и у предворју царске палате. Овај рат објављује ти римска омладина. Не треба да се пла-

²¹ Тит Ливије, *Историја Рима од оснивања града*, прев и прир. М. Мирковић, Београд 1991, 83.